

HURLÄNGE
SKA HON
VARA
DÖD?

Tomas von Brömssen
berättare

Sanna Källman
Ronja

NÄR MIN FAR gick bort stod jag inför det oundvikliga, att prata om döden med mina barn. Jag var tämligen handfallen och tankarna var många inför utmaningen, men ur upplevelsen föddes längtan att göra något musikaliskt för barn om sorg.

Hur länge ska hon vara död? blev en musikföreställning som handlar om att tala med barn, om att kunna lyssna och tala klarspråk om svåra saker.

Delar av Mozarts kända och älskade *Requiem* har här omarbetats av två klezmermusiker, Filip Runesson och Johan Olsson, södra Sveriges främsta musiker på området. När de stämmer träff med Mozart blir det ett spännande möte som lyfter fram oanat lekfulla sidor i musiken. Mozarts musik öppnar sinnet för att på ett terapeutiskt vis ge plats åt de stora och motstridiga känslor som kan rymmas i ett barn.

Tillsammans med de tolv professionella sångarna i Ensemble Syd och nyskrivna

sångtexter och libretto av Åsa Mälhammar vill *Hur länge ska hon vara död?* inleda ett vackert, poetiskt och intimt samtal om stora frågor.

Utifrån en fallbeskrivning av barnpsykologen Elisabeth Cleve gestaltar föreställningen den helande processen hos en flicka, vars mor dog när hon var mycket liten. Den använder flera autentiska inslag från hennes möten med flickan. Med skivan följer detta häfte för dig som vuxen och ett annat för barnen, med illustrationer av Charlotta Lindqvist.

Daniel Hansson

BERÄTTARE Tomas von Brömssen RONJA Sanna Källman
 SOPRAN Ann-Christine Wesser Ingels, Nina Bols Lundgren, Anna-Maria Wierod
 ALT Daniel Carlsson, Nana Bugge Rasmussen, Rie Koch
 TENOR Josef Hamber, Tomas Medici, Jakob Skjoldborg
 BAS Johan Bogren, Erik Arnelöf, Erlend Tyrmi
 Annika Jessen KLARINETT Filip Runesson VIOLIN
 Johan Olsson DRAGSPEL Marcus Närvik KONTRABAS
 Daniel Hansson KONSTNÄRLIG LEDARE
 Åsa Mälhammar LIBRETTO och REGI

1 Prolog (Zwei Zwiebeln und Schweinerei)

BERÄTTAREN

Hej. Vi ska berätta om en flicka som heter Ronja. Hon är sju år och har inte någon mamma. Det gör att hon har en massa olika känslor inom sig – inte bara ledsna, utan också arga. Och ibland känner hon sig ensam, helt annorlunda än andra barn i skolan.

Men Ronja *är* inte ensam, det finns fler som hon. Berättelsen skulle kunna handla om en pojke i stället, om en pojke som var . . . 9 år, eller till och med om en vuxen. För det kan hända *alla* att någon som är nära och viktig i ens liv dör och försvinner så att man aldrig kan träffas igen.

Vi ska berätta Ronjas historia med musik. Sångere kan ha väldigt olika sorters känslor i sig, precis som Ronja. De kan vara glada och leka, de kan längta eller ropa arga frågor. Och de kan låta som Ronja känner sig inuti hjärtat ibland, liksom trasigt och tomt. Men ni ska se att hennes hjärta kan bli helt och fint igen.

RONJA

Jag heter Ronja och har ingen mamma. Min mamma blev sjuk och dog när jag var två år. Nu är jag sju. (*Räknar på fingrarna*) . . . tre, fyr, fem, sex, sju . . . Det var fem år sen. Hur länge ska hon vara död?

2 Förspel (Introitus)

Requiem aeternam dona eis, Domine, et lux perpetua luceat eis.
 (Giv dem evig vila, Herre, och låt evigt ljus lysa över dem.)

BERÄTTAREN

Snäll som ett lamm har Ronja längtat och väntat på sin mamma.
 I fem år, tyst och i hemlighet, snäll som ett lamm.

3 Snäll som lammet (Agnus dei)

Snäll som lammet som väntar,
jag saknar mamma så,
hennes doft och en röst som är varm.

Snäll som lammet som väntar,
jag hemligt längtar,
hennes doft och en röst som är varm.

Snäll som lammet som väntar,
jag saknar mamma,
hennes doft och en röst som är varm.

I fem år, av längtan.

RONJA

Man kan bli arg också över att ens mamma dör.

TERAPEUTEN

Så kan man verkligen känna. Med känslor finns det inget som är rätt eller fel.

RONJA

Det borde vara förbjudet för mammor att gå och dö. Hur kan vuxna lämna barn? Hur kan dom bara dö?

4 Hur kan vuxna lämna barn? (Kyrie)

Hur kan vuxna lämna barn?
Hur kan dom bara dö, hur kan dom?

PAPPAN (*när Ronja blir jättearg*)

Men Ronja ... nej, inte den, sluta ... akta!

5 Mellanspel I (Kamelfuga)

BERÄTTAREN

Det är lätt att röja och härja, lätt att rasa och vara arg.
Men i hjärtat finns det ingen plats att vila.

6 Lätt att röja, lätt att rasa (Rex tremendae)

Lätt, lätt, lätt att röja, lätt att rasa.
Men i hjärtat ingen vila,
men i hjärtat finns det ingen plats att vila.
Hjärtat finner ingen vila.

RONJA

Hur länge *ska* hon egentligen vara död?

TERAPEUTEN

Ronja, när man är död är det för alltid. En mamma som är död kommer inte tillbaka. Så är det jämt.

RONJA

Jag trodde väl det. Men varför sa ingen att hon skulle vara död så länge? Pappa har inte sagt något, och inte mormor. Varför kunde ingen ha sagt nåt? Alla visste utom jag.

TERAPEUTEN

Dom trodde att du visste. Men det är till och med svårt för vuxna att riktigt förstå att någon har dött, för alltid.

RONJA

Det var jättedumt att dom inte sa det.

TERAPEUTEN

Ja, det var det.

7 Död för alltid, som jag trodde (Dies irae)

Död för alltid, alltid borta
som jag trodde, som jag anat
död betyder hon är borta.

Varför kunde ingen sagt nåt,
jag har inte slutat vänta,
barn vill veta fast dom är ganska korta!

Död för alltid, alltid borta
kommer inte tillbaka
död betyder hon är borta.

Varför kunde ingen sagt nåt,
jag har inte slutat vänta,
alla visste, ingen sa nåt.

Varken storasyster, mormor eller pappa
ingen sa nåt, ingen sa nåt.

Varken storasyster, mormor eller pappa,
ingen sa vad alla visste
alla visste, ingen sa nåt.

Slut på väntan, jag kan sluta vänta!

8 Mellanspel II (Dr Goldschmitts Abend Polka)

PAPPAN

Min dotter Ronja har börjat i en ny skola och en ny klass. Men hon bråkar och är arg på alla. Hon river sönder sina teckningar och vill inte gå till skolan längre. En gång sparkade hon fröken på benet.

RONJA

Det var inte meningen . . . Du berättade för fröken att mamma dog när jag var liten. Du *lovade* att inte berätta! Det är förstört nu.

PAPPAN

Vad är det som är förstört?

RONJA

Nu vet ju alla. Alla kommer att säga att jag är utan mamma, att jag är . . . *moderlös!*

PAPPAN

Jag som trodde att allt var bra . . . På jobbet var det flera som sa att om Ronja leker som vanligt så har hon glömt, att det bara är onödigt och smärtsamt att hon blir påmind om sin mamma. Men nu vet jag inte längre . . . Jag trodde allt var bra.

9 Jag som trodde allt var bra (Tuba mirum)

Pappan sjunger

Jag som trodde allt var bra,
jag som trodde allt var bra nu,
med min flicka, med min Ronja.
Ledsen har hon inte varit,
jag som trodde allt var bra . . .

En som tror han vet

Barn dom ska man ej påminna,
låt dem glömma, dom vill leka
utan tanke på det svåra.
Boken säger, om ni tillåter, att av alla själens plågor
saknad kortast är, botas lätt på fjorton dagar.

En till som tror han vet

Här står också något intressant,
minnet låter sig mätas med måttband:
korta barn har korta minnen!

Ronja sjunger

Vuxna pratar, pratar, men vet inget.
Vuxna pratar, men hjärtat talar sanning.

BERÄTTAREN

Ronja retas, slåss och bråkar, många klagar ifrån skolan. Men det finns hjälp. Ronja kan få hjälp att bli lugnare och glad. Hon har ett fint fotografi av sin mamma. Om hon kanske letar efter blått . . . tittar efter vitt . . . lyssnar efter sång . . .

10 Ronja retas, slåss och bråkar (Confutatis)

Ronja retas, slåss och bråkar,
ingen vän hon har i skolan!

Ronja, Ronja min, vill du det så kan jag hjälpa.
Ronja lyssna, lyssna till ditt hjärta, där finns din mamma kvar,
lyssna där, lyssna där, leta noga i dig som du själv är.

Jag ser blå färg och en blomma vit,
jag hör glada visor ända hit,
ser på bilden, hon har samma hår som jag har.

RONJA

Jag ser blå färg, och en vit blomma
jag hör glada visor, ända hit...
Titta på bilden, hon har samma färg på håret som jag!

TERAPEUTEN

Du var liten när din mamma dog, Ronja, det är därför du inte minns henne så bra. Ingen kan ha tydliga minnen från när man bara var två år gammal. Men ni hör ihop, du och hon. Ni är lika varandra på många, många sätt. Ni tycker båda om vita blommor!

RONJA

Ja.

TERAPEUTEN

Ni tycker om blått.

RONJA

Mm.

TERAPEUTEN

Du har mellanblont hår, precis som din mamma här på bilden.

RONJA

Och blå ögon! Mamma hade blåa ögon. Pappa har bruna.

TERAPEUTEN

Och du tycker om att sjunga, precis som din mamma gjorde!

Det här är sånt som du kan ha som minnen av din mamma när du växer och blir stor, Ronja. Du kan spara dem för dig själv i ditt hjärta och ha dem där när du tänker på henne. Du ska se att där ligger de säkert och tryggt. Och en dag kommer hjärtat att kännas helt och fint igen.

11 Slutsång (Lacrimosa)

Lacrimosa dies illa, qua resurget ex favilla, judicandus homo reus.
Dona eis requiem. Amen.

(Tärfylld blir den dag, då den syndfulla människan skall resa sig ur askan och få sin dom [så var barmhärtig mot henne, o Gud. Gode Herre Jesus] ge dem evig frid. Amen.)

12 Epilog (Zwei Zwieblen und Schweinerei)

BERÄTTAREN

”Lacrimosa” är ett ord på latin som betyder full av tårar. Men Ronjas hjärta är inte fullt av tårar, utan fullt av spår efter hennes mamma. Och hon kommer att ha kvar dom där, *för all tid*.

Ronja har blivit åtta år gammal nu. Det var hennes mamma som ville att hon skulle heta Ronja som Ronja Rövardotter, för hon var modig och stark. Men Ronjas pappa är ingen rövarhövding utan en helt vanlig pappa som har Ronja *mitt* i sitt hjärta.

Han är ihop med Karolina nu. Ronja och hennes storsyster kallar henne för Karro och hon gör köttbullar ibland, ganska jättegoda faktiskt.

Ronja har fått ett eget rum som hon har möblerat, och en ny syster, en lillasyster. Och hon har fått en aldeles egen klocka att ha på armen. Därför vet hon alltid vad tiden är, och slipper *bara vänta*.

När en förälder dör

Varför är det viktigt för barn att få hjälp att bearbeta sorgreaktioner? Jo, att det är nödvändigt förstår man i samtal med äldre personer vars ena förälder har dött när de var barn. De berättar att det var förfärligt att mista en förälder, men det som varit svårast att komma över är att ingen någonsin talade med dem om den döda. Som barn har de känt sig ensamma och övergivna i sin sorg, och upplevt det som att ingen har brytt sig om vare sig dem eller den döda föräldern. Hade bara någon talat med dem, menar många, skulle de ha klarat av förlusten på ett mindre plågsamt sätt. Det skulle också ha lämnat färre ärr i själen, för det är dessa som mest har bidragit till olika svårigheter under uppväxtåren. Förr var dock inställningen den, att man inte skulle påminna barn om den döda. På det viset skulle de glömma fortare. Men ett barn kan inte upphöra att sakna en förälder vars omsorger det skulle ha behövt ännu flera år.

Barn som upplever ett dödsfall i familjen behöver självklart mycket stöd, tröst,

trygghet och praktisk hjälp. Tillsammans med trygga vuxna, som framför allt orkar lyssna, men även kan samtala lugnt, klarar de flesta barn att ta sig igenom något så överväldigande svårt som en förälders död. I ett så utsatt läge kämpar varje barn för att bemästra sin situation på det sätt som är möjligt för just det barnet, just då. Barns egen läkande förmåga är stark och får aldrig underskattas. En förutsättning är dock att barnet hittar uttryckssätt för sina ofattbara och överväldigande känslor. Av olika anledningar klarar inte alla barn detta fullt ut, utan behöver extra hjälp.

När behöver då ett barn professionell psykologisk hjälp? Varje barn är unikt i sin sorg och uttryckssätten är lika många som barnen. I en hårt drabbad familj blir ett litet barn den självklara livsnerven. Alla släktingars livslust cirklar kring barnet, som kan få det svårt att ta emot all denna välmenta, men sorgsna, uppmärksamhet. Blir detta alltför starkt kan det bidra till att barnet förblir en liten stackare som gör

andra ledsna så fort han eller hon visar sig. Ett tecken på att ett barn behöver hjälp är när det ännu efter lång tid fortsätter att väcka starka känslor hos andra, att det är synd om det. Om barnet förblir en stackare som, utan att förstå det, sänder ut »tycksynd-om-mig-signaler«, måste man vara uppmärksam på att barnet behöver hjälp för att komma ur denna förringande roll. Att långa tider bli bemött som en moderlös liten stackare, vilket Ronja blivit, är ödesdigert. Ingen vare sig förväntar sig eller kräver särskilt mycket av en ynkelig liten stackare.

Sådana gånger kan kristerapi för barnet och stödsamtal för föräldern vara till god

hjälp. I terapin får barnet möta en erfaren person som inte blir ledsen så fort han eller hon öppnar munnen och som har träffat många andra barn i samma situation. När det har gått en tid har den kvarvarande föräldern ofta orealistiska skuld känslor över att inte ha förmått hjälpa sitt barn att komma igenom sorgen. Mamma eller pappa behöver då stöd för att inse att de har gjort det bästa möjliga i en ytterst svår situation.

De flesta barn uttrycker sin sorg på ett sätt som är förståeligt för omgivningen. De visar sin förtvivlan och förvirring genom olika reaktioner. De gråter, skriker, blir håglösa, bråkiga eller får känsloutbrott. Barn som visar tydliga reaktioner, vilka de än må vara, är lättare att hjälpa för människor i den nära omgivningen. Då förstår alla att reaktionerna hör samman med dödsfallet. Barn som däremot har svårt att visa vad de känner kan ha svårare att få tillräcklig hjälp. De sluter sig mer inom sig själva och gör människor i omgivningen osäkra. Man vet inte hur man ska närma sig dem och många blir rädda att göra eller säga något felaktigt, när barnen inte reagerar som förväntat. Dessa barn behöver professionell hjälp.

Det kan också vara svårt att uppfatta ett barns psykiska tillstånd om det är inne i en intensiv utvecklingsfas när det drabbas av en förälders död. Barnets drivkraft framåt är så stark att det trots den inträffade katastrofen fortsätter att lära sig nya färdigheter. Utåt ter det sig som om utvecklingen är intakt och att barnet inte lider. Kapaciteten överskuggar de överväldigande känslor som barnet har inom sig, men inte förmår visa. Ofta tror man i stället att barnet inte förstår vad som har hänt eller redan »kommit över det«. Om man inte uppmärksammar detta, har barnet ingen som det kan dela sina känslor med. Obearbetade sorgereaktioner kan då återkomma vid senare påfrestande skeden i livet. Ofta söker man psykologisk hjälp för en del av de barnen, när en påtaglig förändring i deras tillvaro har ägt rum, som skolstart, byte av bostad eller när en ny partner kommer in i familjen.

Det är viktigt att uppmärksamma om barn, när de blir större, inte klarar av situationer som innebär förändringar eller någon form av avsked. Stora svårigheter att klara av förändringar kan bli fallet om ett barn har intagit en ohållbar roll i sin familj. Ronja hade accepterat att hon hade min-

nen av sin mamma, men som hon kände var osanna. Dessa minnen hindrade henne från att skapa egna inre bilder och sanna minnen. För en närstående person kan det vara svårt att hjälpa barnet ur ett sådant mönster. I terapi får barnet arbeta för att själv hitta sin roll i den nya familjen och att skapa minnesbilder av den döda, utifrån sina egna villkor.

För små barn är det omöjligt att förstå att en förälder har försvunnit för alltid, eftersom fantasi och verklighet existerar parallellt i deras magiska fantasivärld. Där lever den döda som vanligt och i verkligheten är hon borta. Det är inget konstigt eller motsägelsefullt i det. I en terapi kan ett barn med hjälp av sin fantasi få att så småningom acceptera realiteten. Ronja visade att hon klarat detta, när hon flera år efter dödsfallet tog mod till sig och frågade hur länge hennes mamma egentligen skulle vara död.

I en kristerapi får barnet ett eget ostört psykologiskt utrymme med en tillitsfull atmosfär och trygghet rytmen. Detta är viktigt eftersom rytmen i barnets egen tillvaro har slagits i spillror. Barnet får arbeta i sin egen takt. Ingenting måste förklaras eller besvaras av barnet som i pedagogiska

situationer, utan arbetet sker på det psykologiska planet. Barn kan där yppa tankar och känslor som upptar dem, men som i andra sammanhang kan uppfattas som opassande eller till och med plumpa. Inga känslor är rätt eller fel när man går i terapi.

Det går utmärkt att hjälpa barn i Ronjas situation. Det är aldrig för sent att påbörja en psykoterapi, även om det har gått flera år efter dödsfallet. Fokus i terapin blir det samma oavsett om det har gått kortare eller längre tid, nämligen att ge barnet möjlig-

het att bearbeta känslor som uppstått efter dödsfallet, likaså reaktioner på en förändrad livssituation. I kristerapi får barn, som Ronja, hjälp att vilja våga anpassa sig till sin nya tillvaro. I detta ingår att kunna ta emot från en annan vuxen, kanske föräldrarnas nya partner, sådant som barnet behöver och inte kan få av sin döda förälder.

Ur Hur länge ska hon vara död? Korttidsterapi för barn i kris av Elisabeth Cleve (Bokförlaget Natur & Kultur, 2011)

INSPELAT 26–27 januari 2014, Palladium, Malmö,
9 mars 2014, Malmö högskola, Lärarutbildning
INSPELNING, REDIGERING OCH MIX Per Sjösten
ORIGINALMUSIK Filip Runesson (spår 1, 5, 8, 12),
WA Mozart (övriga spår)

MUSIKALISKT ARRANGEMANG Filip Runesson och Johan Olsson
MUSIKALISK LEDARE Daniel Hansson
FÖRESTÄLLNINGSREGI OCH LIBRETTO Åsa Mälhammar
ILLUSTRATIONER Charlotta Lindqvist
FOTOGRAFER Emil Malmborg (omslag och ensemblebilder),
Mats Bäcker (Tomas von Brömssen), Peter Lloyd (Sanna Källman)
GRAFISK FORMGIVNING Jocke Wester
EYEKUTIVA PRODUCENTER Bo Ejeby och Per Sjösten

www.footprintrecords.com

UNGA
MUSIK & SYD
UTVECKLINGSCENTRUM

MALMÖ HÖGSKOLA

HURLÄNGE
SKA HON
VARA
DÖD?

BILDBERÄTTELSE AV CHARLOTTA LINDQVIST OCH ÅSA MÄLHAMMAR

En bildberättelse av Charlotta Lindqvist (illustration) och
Åsa Mälhammar (text) efter en musikföreställning
med samma namn och musik av W. A. Mozart.
Berättelsen bygger på en bok av psykoterapeuten Elisabeth Cleve.

Det här är Ronja. Hon är sju år.
När Ronja var två år dog hennes
mamma.

Det var fem år sedan.

Ett, två, tre, fyra ... i fem år har Ronja varit utan sin mamma.

Ibland är Ronja riktigt arg.

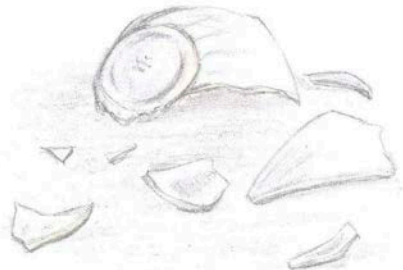
– Det borde vara förbjudet för mammor att gå och dö.

– Varför har inte jag en mamma som alla andra?

– Här hemma är det fullt med saker men ingen mamma, skriker Ronja och sveper ner en porslinsskål.

När hon ser skärvorna blir hon ledsen i stället. Det är precis så det känns inom henne. Trasigt.

En dag säger Ronjas pappa att han och Ronja ska träffa en terapeut. Ronja undrar vad en terapeut är.

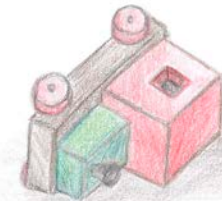
– Det är en person som kan hjälpa barn att bli glada igen, berättar pappa.

- Hur länge ska hon egentligen vara död? undrar Ronja.
- När man är död är det för alltid. En mamma som är död kommer inte tillbaka, så är det jämt, förklarar terapeuten.
- Jag trodde väl det, säger Ronja.

Ronja kan inte förstå att ingen sa att mamma skulle vara död så länge. Alla visste, utom hon.

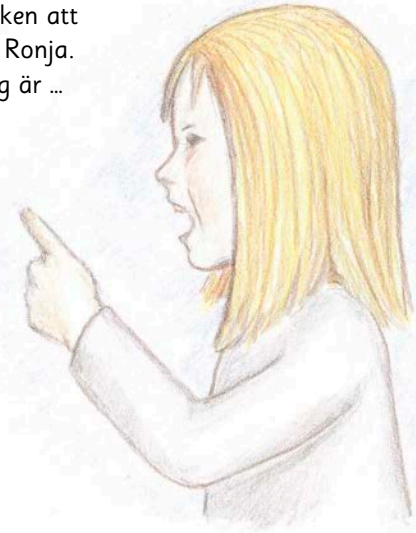
– De trodde att du visste, säger terapeuten.

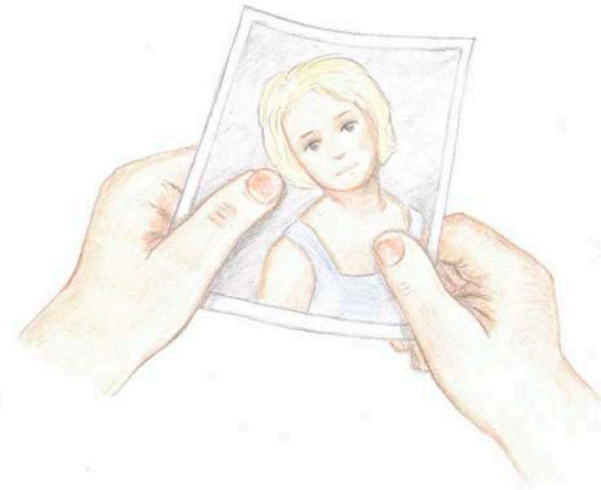
Ronjas pappa är bekymrad. Ronja har börjat i en ny skola, och fröken har berättat att Ronja ofta är arg och bråkar.

– Du berättade för fröken att mamma är död! grälar Ronja. Nu vet snart alla att jag är ... moderlös!

Då förstår Ronjas pappa att Ronja varit ledsen hela tiden fast hon har lekt som vanligt.

En dag tar Ronja med sig ett fotografi av sin mamma till terapeuten.
– Även om du inte minns din mamma hör ni ihop. Ni är lika på många sätt, säger terapeuten.

- Du tycker om vita blommor precis som hon gjorde och du är bra på att sjunga, det var hon med. Du tycker om blått precis som din mamma gjorde. Hon hade mellanblont hår som du.
- Och samma blå ögonfärg som jag! utbrister Ronja stolt.

- Allt det här är minnen av din mamma som du kan ha. Spara dem i ditt hjärta. Där ligger de tryggt och säkert.

Nu har Ronja fyllt åtta år. Ronjas pappa har fått en bebis med sin nya sambo Karolina, och Ronja har fått en lillasyster som hon alltid önskat sig.

